



ГЛАЗУНОВ

Генадій Опанасович,

канд. іст. наук, Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук
України
(м. Київ)

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО ЛІВАНОВ (1751–1800): ВЧЕНИЙ-АГРАРІЙ – РОДОНАЧАЛЬНИК АГРАРНОЇ ОСВІТИ ІМПЕРСЬКОЇ РОСІЇ

Публікація вперше розповідає про наукові переконання, практичну діяльність професора М.Г. Ліванова – фундатора аграрної освіти імперської Росії, до складу якої входили українські землі. Вчений-аграрій займався аграрною та освітянською науковою творчістю під нинішнім містом Миколаїв. Проте, навіть не всі національні енциклопедії згадують славне ім'я науковця.

Статья впервые сообщает о научных убеждениях, практической деятельности профессора М.Г. Ливанова – основоположника аграрного образования имперской России, в состав которой входили украинские земли. Ученый-аграрий претворял в жизнь аграрное и образовательное творчество под нынешним городом Николаев. Однако даже не все национальные энциклопедии упоминают славное имя ученого.

The article is first reported about scientific beliefs, practices of Professor M.G. Livanov – founder of agricultural education in Imperial Russia, which included Ukrainian lands. Agricultural scientist put into practice the agricultural and educational works under the current city Nikolayev. However, not even all the national encyclopaedias mentioned the glorious name of the scientist.

Ім'я видатного вченого-аграрія Михайла Георгійовича Ліванова чомусь безпідставно, почасти неточно визначається у незалежній Україні. Втім, свого часу вчений висловив думку, що «...нет земли, которая бы при разумном возделывании могла оставаться совсем бесплодной». Дослідники аграрної історії як Росії, так і України, на жаль, так і не змогли встановити місця народження вченого. Проте, хто найбільше цінується як знаний українець –

той, хто народився на українських землях, або той, хто зробив значно більше, ніж перший, чи своїми працями прославляв або прославляє Україну?

За історичними аграрними розвідками, ґрунтознавство як наука до XVIII ст. майже не існувало, бо М.В. Ломоносов (1711–1765) закладав лише її основи. Пізніше М.І. Афонін (1739–1810) продовжував згадані наукові дослідження. Втім, дослідники сьогоденної Росії здебільшого цінують українського професора і як землероба, і як зоотехніка. Ім'я М.Г. Ліванова називають поряд із знаними сільськогосподарськими дослідниками: А.А. Самборським (1732–1815), А.Т. Болотовим (1738–1833), І.М. Комовим (1750–1792), М.І. Афоніним та іншими початківцями аграрної освіти тогочасної імперської Росії, до складу якої входили й українські землі. Загалом йдеться про славну плеяду (!) агрономів російського й українського походження кінця XVIII–початку XIX ст., до яких маємо підстави віднести за долею та науковими працями *метра* імперської аграрної освіти – М.Г. Ліванова.

Правда, сучасні дослідники із міста Миколаєва згадують про первісний науковий досвід М.Г. Ліванова у книзі «Корифеї української науки. Нариси про видатних діячів науки і техніки». Хоч і очікують від науковця минулого сьогоденних якостей, бо шукають в його працях «...високопродуктивне скотарство», або «...чому Ліванов не акцентує уваги на конярстві» тощо [1]. Вони чомусь називають ученого «...перспективним франтом». Однак не слід забувати, що історично аграрна освіта на Європейській частині Росії на той час лише започатковувалася, причому завдяки саме зусиллям професора-фундатора М.Г. Ліванова. Це вже в наступних століттях аграрна освіта здійснила знаменитий прорив до нинішньої багатогранної освітянсько-наукової теорії та практики. Проте завдячуючи ініціативі нашого співвітчизника визначилося *величчя* наукового поступу вченого-аграрія-освітянина Михайла Ліванова.

Актуальність статті. Досліджується творчий шлях, науковий внесок М.Г. Ліванова в аграрну науку України, а особливо як засновника освітянського процесу колишньої імперської Росії, її сільськогосподарського промислу тощо.

За матеріалами нашого дослідження відомо, що в 1772 році М.Г. Ліванов успішно закінчив Московський університет. Його учителем і наставником був професор агроном А.А. Самборський. Коли останнього відрядили до Англії, то він домігся, щоб для навчання в Оксфордському університеті й ознайомлення із досвідом кращих господарств інших країн виїхало шість молодих студентів, серед яких були І.М. Комов, М.Г. Ліванов та інші. Михайло Георгійович вибрав своїм фахом – тваринництво, проте займався й проблемами землеробства, зокрема, польового та кормового вирощування рослин на луках. Після повернення із закордонного відрядження М.Г. Ліванов у березні 1786 року був призначений професором Катеринославського університету. В наказі Катерини II від 4 вересня 1784 року вказувалося «...основать университет, в котором не только науки, но и художества преподаваемы ...для единовѣрных наших». Остаточна навчальна структура - за університетським напрямом, завершилися лише в 1918 році, на що, як зазначено в історії нинішнього Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, знадобилося 134 роки.

Втім, М.Г. Ліванов не зважав на довгу тривалість освоєння навчання, а завзято працював у Криму стосовно освоєння місцевих земельних ресурсів, які поступово приєднувалися до російських теренів за наслідками тогочасних військових подій. На початку 1788 року учений із колегою організували господарювання на землях кримського поміщика Петковича, яке невдовзі стало зразковим. Варто згадати відоме пояснення вченого-агронома М.Г. Ліванова щодо оцінки чорнозему: «...чернозем есть род земли, происшедший от сочетания разных растений и животных... Для сей причины по справедливости можно сию землю «назвать маткою всех растений» [2]. Слід віддати належне патріотичним прагненням М.Г. Ліванова, який наприкінці 1788 року брав участь у героїчній обороні міста Очакова (нині райцентр на Миколаївщині. – Авт.).

Однак, так вже склалася доля, що у 1789 році у Михайла Георгійовича стався параліч однієї половини тіла (вченому не виповнилося й 40 років. – Авт.). Його стан здоров'я повністю так і не відновився.

Втім, до самої смерті (минуло більше десяти років. – Авт.) він продовжував працювати. Віддамо належне його почину – М.Г. Ліванов організував *першу землеробську школу* тогочасної імперської Росії. За окремим науковим дослідженням, процес аграрної освіти – був і залишається магістральним елементом розвитку сільськогосподарської дослідної справи, котрий з перебігом часу перетворився у галузеву практику щодо агрономії та зоотехнії. Завданням останніх було поступове наукове вивчення проблем землеробства, пошук шляхів підвищення врожайності сільськогосподарських культур, поліпшення якості продуктів аграрного виробництва стосовно рослинництва і тваринництва тощо. Як будь-який науковий напрям, сільськогосподарська дослідна справа виникла із потреб селянського господарювання. Останнє набрало свій початок в ті далекі часи, коли людина вже усвідомила існування причинності в Природі, проте відповідних знань для пояснень їх ще не знаходила. Селянський люд не знав правильного тлумачення суті природних явищ, щоразу ризикував, застосовуючи ті чи інші прийоми вирощування рослин. Словом, знання ще мали емпіричний характер. Кожний селянин-трудівник додержувався традицій, успадкованих від дідів і батьків, навичок сусідів, власною місцевою практикою тощо. Втім, древні хліборобські прийоми були в основному правильними й, між тим, достатньо успішними, що й пояснювалося «...гірким досвідом» тисячоліть. Таким тривалим і часто неусвідомленим шляхом людина пізнавала користь обробітку землі, пару, зрошення й удобрення, приручала тварин, виводила нові їх породи та сорти рослин. Ці навички ще не були науковими, бо вони не мали розумових пояснень й певних закономірностей. Зрозуміло, що на цьому етапі люди вдавалися до надприродних тлумачень.

Наукова агрономія зародилася набагато пізніше – у XVIII–XIX ст., базуючись на досягненнях природознавства, експериментальному пізнанні рослин, законах їх призначення, вивчення ґрунтів тощо. Спочатку спроби набули широкого застосування у фізиці, хімії, а згодом поступово увійшли до агрономії і, нарешті, стали основним методом її вивчення й навчання. Саме

таким чином дослідна справа визначилася як форми, методи й організація експериментального вивчення різних питань теорії і практики сільськогосподарського виробництва, стала науковою основою агрономії і зоотехнії. Рушійною силою такого пізнання виявилась аграрна освіта. Крім того, історики небезпідставно вважають XVIII ст. - ерою Просвітництва в Європі. Європейська культура не тільки продовжувала культурний розвиток попереднього століття, але і відрізнялася від нього за стилем, колоритом, тональністю тощо. Тогочасна влада Російської держави постала перед вибором, щоб сільськогосподарський промисел – єдиний економічний сектор господарювання Імперії, який давав прибуток, як поміщикам, так і посилював економічний потенціал держави. Сільськогосподарська дослідна справа почала розвиватися пришвидшеними темпами лише після скасування кріпосного права у 1861 році. Хоч ця реформа й була проведена імперським урядом в інтересах панівного класу, який «вынужден» був згодитися на реформу під діями сил економічного розвитку, в які втягувалася Росія, бо йшлося про розвиток на імперських землях капіталістичних відносин [3].

Ось на таких підставах М.Г. Ліванов порядкував *першою землеробською школою Імперії* (!). Тільки-но здобулася назва майбутньої системи сільськогосподарської освіти – школа, яка робила перші кроки, лише починала системний процес щодо поширення аграрних знань. Школа для імперських селян-переселенців пропрацювала з 1790 по 1797 рр. Додамо, що ця нова форма аграрного навчання впроваджувалася з відома імператриці Катерини II, що царювала в Росії у 1762–1796 рр. В одному з листів Михайло Георгійович писав, що не бажає зневіритися у своїх силах, у хворобі гіркій втішав себе тим, щоб якимось чином слугуватиме «...любезному отечеству». Будучи вже хворим, він поселився разом зі своїм учителем М.І. Афоніним поблизу Миколаєва у селі Богоявленське (нині Жовтневий район обласного центру Миколаївщини. – Авт.).

Незважаючи на скрутні умови життя учнів і вчителів, учбова інституція впорядковувала розвиток сільськогосподарської культури наукової провінції –

Європейської частини південної Росії. У листі, датованому 1792 роком, М.Г. Ліванов писав, що «...плуги, борони и другие орудия земледелия помаленьку входят в употребление у здешнего народа».

У цей час М.Г. Ліванов працював над посібником з питань скотарства, який побачив світ 1794 року в Петербурзі. На той час тваринництво у кріпосній Імперії було в жалюгідному стані, тому що теоретичні питання галузі мало цікавили суспільство. Без подиву, що поява книги зустріла цілковите мовчання громадськості. Розуміючи становище, 1795 року М.Г. Ліванов писав: «...я думаю, что г. [господа] домовцы [хозяева] санктпетербургские истине в сем сочинении весьма не верят». А втім, віддаючи належне, автор вірив у майбуття аграрної галузі й готував нове видання своєї книги. Таке видання, яке вже об'єднувало всі його роботи із землеробства, тваринництва, зокрема з молочного господарства та птахівництва, побачило світ у 1799 року.

Слід зазначити, що на той час сільськогосподарську школу у селі Богоявленське було закрито, але аграрне навчання продовжилося, система сільськогосподарської освіти набувала поширення. Імператор Павло I підписав указ від 30 квітня 1797 року «Об учреждении Школы практического земледелия», призначивши друга М.Г. Ліванова – А.А. Самборського, керівником новоствореної сільськогосподарської школи для селян поблизу Царського Села. Зазначена Школа практичного землеробства була заснована згідно указу Імператора Павла I (правив в 1796-1801 рр.) від 1797 року неподалік міста Павловська Петербурзької губернії. Управляв цією школою колега М.Г. Ліванова – протопресвітер А.А. Самборський (1732–1815), який правив до 1799 року, а потім керівника поміняли. Визнаючи цей факт, П.Ф. Сурін в статті вказував, що учбовий курс в школі передбачав трьохрічний термін навчання, школа мала ділянку у 252 десятини, а на її додержання відводилося 20 040 рублів в рік (4). Цей навчальний заклад проіснував до 1803 року.

Стан здоров'я Михайла Георгійовича погіршувався, він дедалі більше відчував невдоволеність тим, що зроблено. Однак йому навіть не співчували

державотворці. Саме про них він писав у 1792 року «...грубым и заматерелым в предрассудках...» господарів. Розвиток російської громади набував такого чину, що місцеві переселенці-селяни були надто забиті й принижені, щоб плідотворно сприймати сільськогосподарську науку, а також покращувати землеробство на чужинній для них землі. До кінця свого життя М.Г. Ліванов, прикований до ліжка, продовжував наукову працю. Найзначнішою була книга «Наставление к умозрительному и делопроизводному земледелию», в якій він узагальнив і критично проаналізував існуючий агрономічний досвід, творчо підсумував навички господарювання для російсько-імперських умов тогочасного землеробства. За автором, землеробство, «...есть знание, показывающее средства к умножению нужных и полезных растений». За дослідями М.Г. Ліванова, землеробство поділялося на «умозрительное», тобто теоретичне й «делопроизводное», або практичне. Якщо загалом, то саме із тих часів, перше – теоретичне – стало основою для другого, тобто для землеробської практики. Спираючись на дослідження к. с.-г. н. І.І. Назаренка, навіть стислий огляд згаданої книги М.Г. Ліванова не давав підстав погодитися з думкою професора П.І. Ляценка (1876–1955), який відносив праці М.Г. Ліванова та його сучасників – І.М. Комова, А.А. Самборського й інших авторів, до розряду «...простих компіляцій». Незважаючи на певні риси «підлабузу» щодо розвідок закордонних дослідників, нема жодних підстав докоряти М.Г. Ліванову, бо він дуже сміливо критикував чужоземців [5]. Щодо книги, присвяченій скотарству, М.Г. Ліванов виявився прихильником взаємозалежності цієї галузі та галузі землеробства, вважаючи їх невідривними одна від одної. Він констатував тогочасний «жалюгідний» стан тваринництва, проте ще ніяким чином не очікував його наступного «блискавичного» майбуття.

Додамо, що доля обдарувала М.Г. Ліванова й поетичним таланом. Один із сучасників М.Г. Ліванова небезпідставно писав про нього: «...этот честный человек интересуется нас очень, и мы готовимся собрать ему несколько денег (для лечения!). Но зачем он не участвует в числе благотельствуемых нашей

неподрожаемой государынею, так славно служившей и горевшей сильным рвением для блага государства?» Так склалося, що ні імператриця Катерина II, ні представники вищих чинів державного управління не співчували складній долі вченого-аграрія й освітянина.

М.Г. Ліванов не стало 1800 року. Науковець помер у бідності, навіть не доживши до 50 років. Негоже, що й могила видатного українського вченого-аграрія не збереглася. Щодо професора, то про нього згадував відомий «Энциклопедический словарь», який видавали Ф.А. Брокгауз і И.А. Ефрон (6), але не всі радянські енциклопедії згадували ім'я засновника аграрної освіти імперської Росії. Бо саме в добу Радянської України система аграрної освіти трансформувалася, за перебігом часу, в усталену мережу підготовки кваліфікованих спеціалістів для аграрної науки, фахівців-виробничників та управлінців агропромислового комплексу, зокрема й для аграрного сектору України.

Висновки. У патріотичних намаганнях прокласти шлях до аграрного майбуття, піклуючись про землеробство й тваринництво, професор Михайло Георгійович Ліванов виявився родоначальником агрономічної освіти імперської Росії, а закладалася ця первина саме на українських землях. Разом з іншими науковцями в жорстких умовах кріпосної Росії вчений започаткував перший аграрний вишкіл. Освітнянські зусилля науковця спрямовувалися на покращення й підвищення рівня розвитку на той час малопродуктивного сільського господарства. Система аграрної освіти рухливо розгорнулася й сьогодні має відчутний вплив на концентрацію наукових сил в університетах та інших навчальних закладах України щодо підготовки кадрового складу для нужд сільського господарства тощо.

На зазначених підставах учений-аграрій, початківець нинішньої системи аграрної освіти М.Г. Ліванов залишається в пам'яті сьогоденних українців як чесний і скромний працівник науки, далекий від корисливих інтересів, який так і не навчився гнути спину перед імперськими сановниками.

Проте, орієнтуючись на досліджений досвід освітянина й науковця-аграрія, перед Міністерством аграрної політики та продовольства України, Національної академії аграрних наук України, усім науково-освітнянським товариством варто пам'ятати українські освітні й наукові традиції, максимально об'єктивно і принципово підходити до оцінки управлінського й організаторського потенціалу тих кандидатів, яким належить виконувати відповідальну *місію* щодо забезпечення випереджаючого розвитку вітчизняного сільського господарства країни, покращення життєдіяльності системи аграрного господарювання з перспективою конкурентоспроможності її продукції на внутрішньому й зовнішніх ринках, гарантією продовольчої безпеки України, але, при цьому, не втрачати властивостей щодо селянства як носія української ідентичності, культури, духовності...

Список використаної літератури

1. *Корифеї української науки* : нариси про видатних діячів науки і техніки / Шкварець В. П., Шитюк М. М., Гузенко Ю. І. [та ін.]. – Миколаїв, 2000. – С. 89–92.
2. *Ивойков А. В.* Лекции по истории агрономии : учеб. пособие / Ивойков А. В., Каргин И. Ф. – Саранск, 2010. – С. 72.
3. *Звіт* про науково-дослідну роботу : «Історія аграрної освіти : її становлення та розвиток» / Держ. наук. с.-г. б-ка Нац. акад. аграр. наук України. – К., 2012. – 53 с.
4. *Сури́н П. Ф.* История женского сельскохозяйственного образования : сб. ст. по вопросам женского с.-х. образования. – СПб., 1905. – С. 3.
5. *Назаренко И. И.* Видный русский агроном профессор М. Г. Ливанов / И. И. Назаренко // Земледелие. – 1954. – № 1. – С. 111–113.
6. *Ливанов (Михаил)* / Энцикл. словарь. – СПб., 1896. – Т. XVII. – С. 644.